

ЛАО-ЦЗЫ: ФАЛСАФАСИДА «ДАО» ТУШУНЧАСИ

Шазаманов Шоазим Ибрагимович

Тошкент давлат шарқшунослик университети,

Хитойшунослик факультети

“Хитой тарихи, сиёсати, иқтисодиёти ва маданиятшунослик”

кафедраси в.б., доц (DSc) сиёсий фанлари доктори

АННОТАЦИЯ

Мақолада қадимги хитойнинг забардаст файласуфларидан бўлган “Даодэжинг” мактабининг асосчиси Лао-Цзынинг “Дао” ҳақидаги фалсафий-сиёсий қарашларини ўрганишга бағишланади. Зеро, Лао-цзы асос солган мактаб минг йиллар ўтсада ўрганилмоқда бўлиб, бугун ҳам у асос солган “Дао” мактаби ўз ватанида давомчиларига эга. Лао-цзы таълимоти аслида гоёвий жиҳатдан исёнкор. Жамият ҳаётида инқилобий ҳаракатларни юзага келишига сабаб бўлган. Шу жиҳатлари билан ижтимоий-гоёвий нуқтаи-назардан Хитойдаги бошқа таълимотлардан фарқ қилади. Мутафаккир томонидан кашф этилган илмий терминлар бугун ҳам хитой фалсафасида фаол қўлланилади. Лао-цзы қолдирган бой фалсафий - маданий мерос жаҳон узра кенг ўрганиб келинмоқда. Шу маънода Лао-цзынинг фалсафасини Ўзбекистонда ҳам тадқиқ этиш мавриди келди.

***Калит сўзлар:** Даодэжинг, дао, зўравонлик, дунёқараш, йўл –йўриқ, нафс, осмон, коинот, ер, борлик, офат, бахт, куч, жамият, сиёсат, зиддият, инсон, тартиб, анъанавийлик, фуқаро.*

ABSTRACT

The article is dedicated to the study of the philosophical and political views of “Dao” by Lao Tzu, the founder of the “Daodejing” school, one of the greatest philosophers of ancient China. After all, the school founded by Lao-tzu has been studied for thousands of years, and even today the “Dao” school founded by him has followers in his homeland. Lao Tzu's teachings are actually ideologically rebellious. It caused the emergence of revolutionary movements in the life of society. In these aspects, it differs from other teachings in China from a socio-ideological point of view. The scientific terms invented by the thinker are still actively used in Chinese philosophy today. The rich philosophical and cultural heritage left by Lao-tzu is widely studied around the world. In this sense, it is necessary to study the philosophy of Lao Tzu in Uzbekistan.

Key words: *Daodejing, dao, violence, ideology, guidance, lust, sky, universe, land, existence, disaster, happiness, strength, society, policy, conflict, human, discipline, traditionalism, citizen.*

КИРИШ

Бу буюк мутафаккирнинг асл фамилияси Ли («李»), исми Эр («耳»)¹, вафотидан кейин берилган исми Лао Дан («老聃»). Тахаллуси эса Лао-цзы («老子»). Унинг тарихда туғилган ва ўлган йиллари номаълум. Манбаларининг гувоҳлик беришича, у Чунгчу-«бахор ва куз» эрамиздан аввал 453-221 йилларнинг сўнггида ҳукмронлик қилган Чу беклигида дунёга келган.

Лао Дан «Дао» «道» фалсафа оқимининг асосчиси. Лао Даннинг бутун фалсафий – сиёсий қарашлари «Даодэжинг» («道德经»)-Дао қонунининг муқаддас китобида ўз ифодасини топган. Унинг асарига диққатимизни жалб қилар эканмиз, Лао Даннинг эътироф этишича, жамиятни бошқариш асосида «Фуқароларни зўрламай идора қилиш²» концепцияси ётганлигини кўрамиз. Масалан, у шундай таъкидлайди: «Мен (Ҳукмдор кўзда тутилмоқда-таъкид бизники.)» агар зўравонлик йўлига ўтмасам, фуқаролар ўз-ўзидан эркин ҳаракатга келади. Мен тинчлик туғуни баланд тутсам фуқароларнинг эзгу мақсадлари сари ҳақ йўлини тутиши аниқ. Фуқароларнинг турмуши учун мендан талаб қилинган шарт-шароитларни яратиб берсам улар бойишга юз буради, агар мен нафсимни тийсам фуқаролар ўз ўзидан сабр тоқатли, қаноатли бўлади»³.

Унинг ижодида «Зўравонликка асосланган тузум мағлуб бўлур»⁴,-деган фикр ҳам чуқур ўрин олган. Яъни, фақат зўравонлик ва уруш асосида қурилган жамият бир кун келиб барбод бўлади. Ва ана шу нуқтаи назардан мутафаккир фалсафий-сиёсий қарашларида «жамиятни зўравонлик билан бошқариш ғояси инкор этилади. Уруш йўллари орқали жаҳонда зўрлик зуғумга асосланган бошқарув тартиботларини амалда инкор этади». Инсон бошига кулфатлар солувчи «қурол яроғларни ишлатишга ҳожат йўқлигини, қурол аслоҳаларни омборхоналарга йиғиштириб қўйиш мақсадга мувофиқ» эканлиги таъкидланади.

Мутафаккирнинг фалсафий-сиёсий дунёқарашида инсоннинг маънавий табиатига хос бўлмаган, жамият тафаккури ва яратувчанлиги кучини буғувчи, тараққиётни инқироз ва таназзул ботқоғига етакловчи мутассиб ғоялар ҳам йўқ

¹ Хитойнинг анъанавий одат, расм ва русмларига кура буюк одамларнинг номларини абадийлаш мақсадида уларга ҳаёт эканлиги даврида ҳам ва бу дунёдан кўз юмгандан кейин ҳам дунёвий исм қўядилар.

² «Даодэжинг», Пекин 1920 йил I қисм Б-5.

³ «Даодэжинг», Пекин 1920 йил II қисм Б-18.

⁴ Шу китоб I қисм Б-26.

эмаслигидан кўз юммаслик керак. Файласуф ўзи яшаб ўтган жамият ва даврнинг маҳсулидир. Масалан, Лао Даннинг «Даодэжинг»да «Меҳнаткаш халқни доим жаҳолат, нодонликда тутиб турувчи сиёсатни йўлга қўйиш»⁵ ташвиқот қилинади. Бу билан эса, унинг жамият ва табиат, тараққиётни тушиниш борасидаги фалсафий қарашларида бир – бирини инкор этувчи зиддиятлар борлиги равшанлашади. Мутафаккир фалсафий қарашларининг ўзига хос жиҳатларидан яна бир томони, унда ҳам бошқа қадимги Хитой файласуфларида бўлгани каби жамиятни тараққиётдан анъанавий - қадимийликка, яъни ибтидоий жамиятга қайтишга чорлайди, унингча айни шу даврда тенглик, биродарлик ҳукмрон бўлган.

У «Даодэжинг»да «Бугунги ишларда ўтган авлодларнинг сиёсий йўл-йўриқларини тутиш кераклигини кўллаб - қувватлаб, қадимийликка қайтишнинг бирдан- бир йўли сифатида эътироф этади». Унингча, шундай бўлганда ҳаттоки, «қўшнилар бир-бирига яқин бўлса-да, итнинг ҳурушлари, хўрознинг қичқиришлари, бир-бирига эшитилиб турса-да, аммо фуқаролар умрининг охиригача ўзаро борди, келди қилмайди»ган кичик беклик» фуқароси оз бўлган қадимги замон «Олтин даври»га қайтилади».⁶ Ўзи ҳам шунга умид қилади. Демак, унинг фалсафасининг туб моҳиятида уруғчилик, қабилачилик тузум тарафдори эканлиги англашилади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Лао Дан жамиятда ўз ғоясини илгари сураб экан, шундай дейди: «Дао» курра-ю заминдан олдин пайдо бўлган». Табиатда «жамияти нарсаси ва ҳодисаларнинг туб негизи». Яъни «Дао»- Осмон, Коинот, Ер»нинг пайдо бўлишининг маънавий асоси.⁷

«Дао»нинг ўзи эса «йўқлик» демакдир. У «ҳеч қандай шакл ва мазмунга эга эмас, нарсаси ва ҳодисаларда зоҳир бўлмайди». Яъни «Дао» ҳеч қандай моддий тус, шакл ва рангга эга бўлмаган, кўзга кўринмайдиган, қулоқ билан эшитиб бўлмайдиган, қўлда тутишнинг имкони йўқ». Сирли ҳодисот. Уни «дунёда на қудратли бирон мавжудот, на онг билан тутадиган ҳеч бир куч йўқ».⁸ Демак, «Дао» макон ва борликда танҳо, ҳаракатда намаён бўлади.

Унинг бу фикрларидан бутунлай уйдурма сифатида тўқиб чиқарилган бир объектив идеалистик фалсафа таълимоти ғоясини ташвиқот қилганлиги ойдинлашади. Лао Даннинг фалсафаси ўз мазмун моҳиятига кўра содда диалектик дунёқарашдир. Масалан, унингча «Борлик» билан йўқлик, «Узоқлик

⁵ Шу китоб II қисм Б-23.

⁶ Шу китоб I қисм Б-14.

⁷ Шу китоб I қисм Б-4.

⁸ Шу китоб I қисм Б-13.

ва яқинлик», «қийинлик билан осонлик», «Баландлик ва пастлик» доимо ёнма-ён юради.⁹

«Товуш билан овоз бирга чиқади», «Тараққиёт ва таназзул кетма-кетликда келади»,- дейди. Бу фалсафий тушунчалар Лао Даннинг нарса ва ҳодисаларнинг қарама-қарши томонларининг бир-бирини инкор ва тақозо қилишлиги. Уларнинг тараққиётда доимо ҳаракатда бўлишлигини ўз таълимотининг дастлабки давридаёқ англаб етганлигидан далолат беради. Шунинг билан бирга у ўракат жараёнида қарама-қарши тарафларнинг ўзининг акси шаклига ўзгаришини ҳам кўрсатди. Ва бу ҳақда Лао Дан ўзининг «Офатдан кейин омад келади, омадга офат ҳамроҳдир», «Ижобий, салбий»га, «Яхшилик эса ёмонликка айланади¹⁰», деб ўз муносабатини билдиради. Мутафаккирнинг мазкур ғояларида жамиятнинг-социал ҳаётида мантиқий мазмун касб этувчи ғояларни ўртага қўйганлиги намаён бўлади.

Унингча, офат ва бахт деган тушунча ҳаётнинг барча кўринишларини ўз ичига олади, бахтли дамларда офатнинг илдизи яширин. Ижобий нарса салбий нарсага, яхшилик ёмонликка айланиб кетиши мумкин. Мутафаккир қарашича, «Юмшоқ ожиз нарсани, қаттиқ кучли нарсани енгиб чиқади», аксинча, «Ожиз кучлик нарсани, юмшоқ қаттиқ нарсани енгади»¹¹.

Унинг фалсафий дунёқарашда ўзаро қарама-қарши ҳаракатнинг икки томонлама кўринишининг диалектик муносабатини алоқадорлик нуқтаи-назаридан ёритиб бериш асосий ўрин тутган. Мутафаккир фикрича: «қаттиқ ва кучли нарсаларни енгишда «Дао»нинг олдига тушадиган бирон – бир куч йўқдир¹²».

Айниқса, унинг қуйидаги фалсафий ғоялари диққатга сазовордир. Яъни, У «тўсатдан ҳужум қилмоқ¹³» ғафлатда қолдириб ғалаба қозониш ғоясини ўртага қўйиб «жиловлаб қўймоқчи бўлсанг қўллаб қувватлаб тур», «тортиб олмоқчи бўлсанг бериб тур¹⁴», деган фикрни илгари суради. Унингча, бундай йўл тутмоқ душманни саросимага солиш учун дастлаб бўш қўйиш, заифлаштириш учун эса аввал душманни кучли қилиш, ҳалокат гирдобига олиб келишдан олдин жонлантириб қўйиш, барча нарсдан маҳрум қилдиришдан олдин уни қандайдир бир мақсадга интиштириш тақозо этилади. Унинг ана шу ғоясида «диалектик қарашлар» асосида идеалистик ва метафизик ғояларга таянилганлигини кузатиш мумкин. Бу эса мутафаккир фалсафий

⁹ Шу китоб I қисм Б-2.

¹⁰ Шу китоб II қисм Б-17.

¹¹ Шу китоб I қисм Б-33.

¹² Шу китоб I қисм Б-93.

¹³ Шу китоб I қисм Б-163.

¹⁴ Шу китоб Б-33.

қарашларининг ана шу ғоялар асосида шаклланганлигидан далолат беради. У нарсалар моҳиятини очиқ беришга ҳаракат қилар экан, нарса ва ҳодисаларнинг ўз ҳолидан аксинча ҳолига ўтиши «Дао»нинг ҳаракатга келганлигини ифодаси. «Дао»нинг ўзига келсак, йўқлик, соқинлик, ўзгармасликдан иборат. Шу сабабли нарса-ҳодисаларнинг ўзгариши бу ҳаракатнинг охири «соқинлик» ва «йўқлик»ка, мангу ўзгармас тақдирга қайтади.¹⁵

Унингча, ҳаракат ва ўзгаришлар вақтинчалик нисбийдир. Уйғунлик ва турғунлик эса мутлоқдир, деб қарайди. Аммо, Мутафаккир қарама-қарши тарафларнинг кураши абадий эканлигини тушунса-да, бу борада қарама-қарши тарафларнинг ўзгаришларида муайян шарт-шароитлар зарурат эканлигини тушунмайди. У курашдан кўрқади, зиддиятдан ўзини четга олади, эскиликнинг қандай бўлса, шундайлигича сақланиб қолиши тарафдори. Бундан эса файласуфнинг асосий ғоясида фаолиятсизлик қарашларининг кучли эканлиги сезилади.

Лао-цзынинг билиш назариясида асосан «дунё ишларини уйдан чиқмай билса бўлади», - деган қараш ётади. «Бошдан кечирмай туриб билиш, кўз билан кўрмай от қўйиш, куч ишлатмай туриб амалга ошириш, мумкин¹⁶», каби ғоялар устивор аҳамият касб этади. Бундан, Унинг билиш назариясида тажрибага асосланган билим инкор этилганлиги кўринади.

Фуқароларни «бошқара олмаслик қийинлигининг асли сабаби жамиятда кишиларнинг керагидан кўп ақл топганлигидир», деб «Авлиёларни ақл-фаросатдан воз кечиш ҳақида»ги ғоясини тарғиб қилади. Бунинг билан эса у барча маданият, тафаккур ва ақл фаросатга қарши туради. Жамиятда билимнинг заруриятини инкор қилиб, кўзни юмиб қулоқни бекитиб «тўрт девор ичида ёлғиз», «дарвешона» кун кечиришни амалда ташаббус қилади, ақлга қарши жаҳолатни устун қўяди. Жаҳолатга элтувчи ғояларни ташвиқот қилади. Бу тарихда завол топган қулдорлар синфига хос чирик, эскирган фикр билиш назариясининг инкосидир.

Лао Дан фалсафаси хитой идеология (мафкура)си тарихига катта таъсир ўтказди. Ундан кейин ўтган баъзи мутафаккир файласуф, сиёсатдонлар: Масалан, Хан Фэй-цзы (韩非子)¹⁷, Ванг Анши (王安史)¹⁸ ва бошқалар унинг фалсафий дунёқарашини танқидий ўрганди ва ривожлантирдилар.

¹⁵ Шу китоб Б-15.

¹⁶ кўрсатилган китоб II қисм.Б-9.

¹⁷ Хан Фэй-цзы. Милоддан аввал (280 – 233йй). Қадимги Хитойнинг кўзга кўринган файласуф мутафаккири.

¹⁸ Ванг Анши (1021 – 1086 йй). Сунг (960 - 1279 йиллари Хитойда хукмдорлик қилган) империясининг йирик давлат арбоби, ислохотчи, адиб.

Унинг ақл ва тафаккурга мувофиқ келувчи, эзгулик учун хизмат қилувчи жиҳатлар билан боғлиқ диалектик мағзи қолдирилди. Аксинча, Жуанг Жу (庄周)¹⁹ ва бошқалар эса унинг мутассиб ва жаҳолатга элтувчи фалсафий – сиёсий ғояларини жамиятга тадбиқан олға суриб, кишилиқ жамиятини тараққиётга олиб борувчи фалсафий илғор қарашларини инкор даражасигача келтириб қўйди. Бу эса, Хитойда Лаоцзы фалсафаси билан боғлиқ бошқа мунозараларга сабаб бўлувчи «Ички давочилар» оқимини пайдо қилди.

Чжан Ливэн ва унинг ҳамфикрлари ўз тадқиқотларида даврлар бўйича дао тушунчаси эволюциясини таҳлил қилдилар, яъни бунда Цин даврига қадар *дао* “само”, “ер” ва “инсон”нинг яхлитлигидир, у само – инсон диадаси орқали ифодаланган (*тянь жэнь хэ и*); Цинь ва Хань сулолалари даврида *дао* буюк яхлитлик сифатида (*тайи*) талқин қилинган; Суй ва Тан сулолари даврида *дао* – бу буддавийлик *даосидир*; Сун сулолалари даврида *дао* бу – тамойил (*ли*) сифатида тушунилган; Юань ва Минь сулолалари даврида бу *дао* юрак каби (*синь*) қабул қилинган; Цин сулоласи даврида *дао* бу – пневма (*ци*) сифатида тавсифланадиган *дао*; Биринчи афюн урушидан сўнг ва замонавий даврда *дао* бу инсонпарварлик *даосидир*¹.

ХУЛОСА

Қисқача хулоса ўрнида қайд этадиган бўлсак, Хитой фалсафасида “Дао” таълимот сифатида ўзинниг қадим илдизларига эга бўлиб, давлат мафкураси сифатида, айниқса жамиятнинг ахлоқий тарбиясида ҳал қилувчи ўрин тутди;

Иккинчидан, мазкур ўринда қадимдан Хитойда давлатга қарши ғалаёнлар айни “Дао” таълимоти таъсирида кечганлигини қайд этиш керак.

Учинчидан, Лао–цзы қолдирган бой фалсафий мерос таълимот сифатида Хитойда бугун ҳам ўз мактабларига эга бўлиб, Хитой жамиятининг янгилиниш босқичида ижтимоий – ғоявий, қолаверса сиёсий мазмун касб этиб келмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (REFERENCES)

1. 道德经 «Даодэжинг – дао ҳақидаги таълимот», Пекин нашриёти, 1920. 2006.
2. 道德经 «Даодэжинг – дао ҳақидаги таълимот», Пекин нашриёти, 1920. 2506.

¹⁹ Жуанг жу миллоддан аввал (369-286 йй) яшаган. Лао Даннинг мухлиси, қадимги Хитой фалсафасининг кўзга кўринган намаёндаларидан.

¹ Лю Ядин. Понимание и диалогичность: значение энциклопедии «Духовная культура Китая» // Проблемы Дальнего Востока № 4, 2014. –С. 140.

3. Лю Ядин. Понимание и диалогичность: значение энциклопедии «Духовная культура Китая» // Проблемы Дальнего Востока № 4, 2014. –С. 140.
4. Янгутов Л.Е., Чебунин А.В., Хабдаева А.К. Модернизация конфуцианства, буддизма и даосизма в Китае (XX–XXI вв.) // Вопросы философии 2020 №4.С. 197-207.
5. Зыонг Куок Куан. Конфуцианство, буддизм и даосизм в феодальном Вьетнаме / К.К. Зыонг // Пространство и Время. — 2014. — № 1(15). — С. 128—133.
6. Вэнь Цзянь. Даосизм в современном Китае / Вэнь Цзянь, Л. А. Горобец. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2005 -160с.
7. Лао-Цзы. Дао Дэ Цзин / Лао-Цзы. – М.: Медков С. Б., 2012. – 192 с. 8. Малявин, В. В. Китайская цивилизация / В. В. Малявин. – М.: ИПЦ «Дизайн. Информация. Картография»: Астрель: АСТ, 2001. – 632 с.
8. Уиткомб, В. Современный Китай/Ванесса Лайд Уиткомб, Майкл Бенсон; пер. с англ. И. В. Павловой. – М.: АСТ: Астрель, 2006. – XVI, 318, [2] с.: ил. 10. Энциклопедия современной китайской культуры/под ред. Эдварда Л. Давис. – Лондон: Нью-Йорк, 2005. – 1105 с.
9. Пути обретения бессмертия: Даосизм в исследованиях и переводах Е.А. Торчинова. СПб.: Азбука-классика; Петербургское Востоковедение, 2007.
10. Го Мо-жо. Философы Древнего Китая. М., 1961. 738 с.
11. Лукьянов А. Е. Лаоцзы : (Философия раннего даосизма). М., 1991. 163 с.
12. Ян Хин-шун. Дао//Философская энциклопедия : в 5 т. Т. 1. М., 1960. С. 126.
13. Дао дэ цзин//пер. с кит., вступит. ст. и примеч. Ян Хин-шуна// Древнекитайская философия: в 2 т. М., 1972. Т. 1. С. 114–138, 312.
14. Позднеева Л. Д. Предисловие//Атеисты, материалисты, диалектики Древнего Китая: Ян Чжу, Лецзы, Чжуанцзы. М., 1967. С. 5–39. 45.
15. Мудрецы Китая: Ян Чжу, Ле-цзы, Чжуан-цзы / пер. с кит. Л. Д. Позднеевой. СПб.,1994. 416 с. 4